

ПЕРЕВАЖНІ ПРАВА У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Клименко С.В.

Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

Стаття присвячена розгляду переважних прав у сімейному праві як спеціальних суб'єктивних прав. Визначаються мета встановлення та особливості здійснення переважних прав у сімейних відносинах. Доводиться, що реалізація зазначених прав спрямована на захист прав та інтересів визначених законом суб'єктів, що є учасниками сімейних відносин. Обґрунтовується самостійність переважних прав, що регламентовані у СК України, як важливого елементу правового регулювання відносин, пов'язаних з сім'єю, вихованням, визначенням місця проживання, усиновленням. Розглядаються різні види переважних прав у сімейному праві.

Ключові слова: переважні права, реалізація переважних прав, учасники сімейних відносин, види переважних прав.

Постановка проблеми. Віднесення до системи приватного права галузі сімейного права обумовлено специфікою регулювання значної групи суспільних відносин, яка характеризується передусім особливостями застосування способів впливу та суб'єктивним складом. Галузева самостійність сімейного права передбачає тісний зв'язок з цивільним правом завдяки загальним доктринальним засадам, які є фундаментальними для приватноправової сфери регулювання. Таким чином дослідження окремих категорій та інститутів сімейного права доцільно проводити з врахуванням результатів цивілістичних досліджень. Одним з предметів таких пошуків є переважні права, правова природа, сутність та види яких вже давно є об'єктом наукових пошуків багатьох цивілістів. З врахуванням оновленої законодавчої бази та оприлюднених наукових результатів, продовження дискусії відбувається у сфері визначення сутності та видової характеристики переважних прав, що встановлені нормами сімейного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати досліджень переважних прав у цивільному праві викладені у наукових працях багатьох авторів, серед яких І.Я. Бабецька, В.В. Боднар, В.П. Грибанов, В.Ю. Косенчук, В.І. Крат, О.Є. Кухарев, Л.Ю. Леонова, С.Є. Нікольський, С.І. Шимон, однак поза увагою вітчизняних цивілістів залишаються поняття та класифікація переважних прав у сімейних відносинах.

Метою статті є дослідження сутності, правових ознак та видової характеристики переважних прав у сімейному праві, виходячи з єдності основних засад правового регулювання приватних відносин нормами цивільного та сімейного права.

Виклад основного матеріалу. Традиційно категорія «переважне право» розкривається як можливість пріоритетного набуття або реалізації особою відповідних суб'єктивних прав. На думку В.В. Боднара переважне право – це встановлене законом або договором суб'єктивне право учасника цивільних правовідносин на переважне перед іншими особами вчинення дій (правочинів), спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1, с. 123]. Переважні права у сімейному праві визначаються шляхом встановлення пріоритетів здійснення права для певного кола осіб за законом, які здатні реалізовувати відповідні правові можливості з метою задоволення як власних інтересів, так і потреб інших учасників сімейних відносин у визначеному законом порядку. Таким чином, регламентація переважних прав у механізмі приватноправового регулювання має на меті закріплення для особи набуття можливостей або виключного вчинення дій вступом у цивільні або сімейні відносини.

Самостійність переважних прав у сімейному праві фактично нівелюється класифікацією, що розроблена В.І. Кратом, який пропонує розглядати переважні права в залежності від сфери правовідносин, що вони супроводжують, оскільки виокремлює як елемент загальної системи – сімейні правовідносини [2, с. 2]. Йому справедливо заперечує В.В. Боднар, який вважає, що переважні права у сімейних правовідносинах недоцільно виділяти як елемент системи суб'єктивних цивільних прав, аргументуючи таку позицію галузевою самостійністю сімейного права [3, с. 118]. Оскільки переважні права у сімейному праві спрямовані на задоволення потреб суб'єктів, що виокремлюються серед інших як члени сім'ї, батьки, діти, є сенс розглядати їх як такі, яким притаманна самостійна галузева реалізація.

При визначенні переважного права цивілісти застосовують досить різні ознаки. Як зауважує О. Кухарев, категорія переважних прав є дискусійною відносно її існування та відповідності основним засадам цивільного права [4, с. 88], однак визначальним залишається одностайне віднесення цього правового явища до різновиду суб'єктивних прав, закріплених законом або договором. По суті таке право є засобом забезпечення першочерговості перед іншими особами на вчинення певної юридичної дії, тому викликає сумнів твердження щодо юридичної недосконалості зазначених прав, яке обґрунтовується тезою щодо неповного переліку таких прав у різних видах відносин [1, с. 123]. Недосконалість передбачає наявність вад, незавершеності у визначенні характеру і змісту можливостей або усвідомлення потенційної необхідності об'єктивних змін та вдосконалень їх регламентації. Навряд чи зазначена властивість є ознакою переважних прав, скоріш йдеться про особливості закріплення їх юридичної конструкції, коли результат дій, якого прагнуть потенційні учасники правовідносин залежить від волі носія такого права щодо формування можливих правових зв'язків.

Виходячи із переваг диспозитивного методу регулювання відносин, що засновані на родинності або шлюбі, які по суті опосередковують життя людини і можливість здійснити продовження роду, піклування та виховання дітей, слід відмітити, що саме ці особливості впливають на конструкцію норм сімейного права. У актах сімейного законодавства зустрічаються досить різні форми фіксації переважного права. Найбільш виправданою є пряма вказівка на регулювання певної групи відносин визначенням доцільності встановлення переважного права відносно тих чи інших осіб, як це зроблено у диспозиціях ст. ст. 151, 163, 167, 213, 283 СК України. В інших випадках, норма потребує додаткового тлумачення, оскільки прямого наголосу на переважний характер можливостей для суб'єкта в

диспозиції немає, але спрямованість врегульованих відносин визначає положення, які слід сприймати як певні переваги для відповідних осіб з огляду на необхідність захисту інтересів неповнолітніх, майнових прав, тощо – ч. 3 ст. 161, ч. 1 ст. 170, ч. 3 ст. 199 СК України. Отже, має місце правова регламентація виняткових можливостей для суб'єктів, участь яких у правовідносинах обумовлена виключно наявністю певних юридичних фактів.

Для розгляду переважних прав у сімейних правовідносинах має значення висновок С.І. Шимон, яка при дослідженні їх у цивільних відносинах, зауважує, що в законі відсутній єдино визначений критерій для означення прав терміном «переважні»; тому всі права, які сформульовані в законі як «переважні», «першочергові», «пріоритетні», можна поділити на дві групи: переважні права та суб'єктивні пріоритетні правові можливості [5]. Встановлення останніх і потребує тлумачення, оскільки наявність деяких нормативних положень свідчить про визначення порядку здійснення права (ч. 4 ст. 26, ч. 3 ст. 35, ч. 3 ст. 71, ч. 3 ст. 137 СК України), інших про визначення черговості (ч. 2 ст. 14, ч. 1 ст. 135, ч. 2 ст. 132, ч. 3 ст. 161, ст. 165, ч. 5 ст. 167, ч. 1 ст. 170 СК України), першочерговості або пільг (ст. 46, ст. 84, ст. 247, ст. 248 СК України).

Переважна більшість норм СК України має суто регулятивний характер, оскільки визначає порядок та особливості застосування окремих положень чинного законодавства щодо реалізації права власності подружжя, здійснення прав та обов'язків батьків, дітей за участю інших учасників сімейних відносин, регламентує порядок усиновлення, визначення походження дитини, надання утримання. У такий спосіб встановлюються пріоритети або черговість для осіб, що мають значення для забезпечення захисту інтересів та прав відповідних учасників сімейних правовідносин. Таким чином, переважні права у сімейному праві мають не тільки особливості нормативного закріплення, їм притаманні галузеві особливості, які обумовлені характером врегульованих відносин та колом їх учасників. Оскільки переважна більшість суб'єктивних прав здійснюється у регулятивних правовідносинах, їх відносять до регулятивних цивільних суб'єктивних прав [6, с. 24].

Зазвичай переважне право у сімейних правовідносинах надається особі з огляду на її статусне положення або виходячи із ситуативних особливостей правових зв'язків. У першому випадку саме батьки, як особи що є батьком та матір'ю дитини у відповідності до ч. 1 ст. 151 СК України, мають переважне право на її особисте виховання перед всіма іншими особами, що мають родинні зв'язки з дитиною. Таке право є переважним з огляду на факт походження дитини від батька та матері, які мають особисті немайнові права і обов'язки відносно дитини. Виключно батьки у відповідності до ст. 163 СК України мають переважне право перед всіма іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними, це право забезпечується встановленням для батьків можливості вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе на підставі закону або рішення суду.

У відповідності до ч. 4 ст. 167 СК України у випадку, якщо дитина не може бути передана другому з батьків при позбавленні батьківських прав, переважне право перед іншими особами на передачу їй дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим. Інтереси дитини охороняються по-перше встановленням черговості осіб, яким може бути передана дитина, а по-друге, забезпе-

ченістю можливості проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала і повернення до нього у будь-який час.

При усиновленні дитини у відповідності до ст. 213 СК України перевагу мають громадяни України за певних умов та подружжя. Дитина може бути усиновленою й іноземцем за переважним правом на підставі ч. 3 ст. 283 СК України, адже таке право мають особи, які є родичами дитини або громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги. Права дитини при такому усиновленні гарантуються збереженням громадянства до досягнення нею вісімнадцяти років та національної ідентичності, а права особи, яка усиновлює, реалізуються лише за додержання порядку, що встановлений законом. Важливість встановлення пріоритетів при усиновленні у вітчизняному законодавстві обумовлюється значенням його наслідків для суспільства, усиновлювачів та дитини, тому цілком зрозумілим є підхід, за яким розмежовується національне та міжнародне усиновлення, як це зроблене у Законі Молдови № 99 від 28.05.2010 року «Про правовий режим усиновлення» [7, с. 16].

Носієм переважного права у сімейних правовідносинах може бути особа, яка наділена певними специфічними ознаками. Таке твердження базується на висновках В.П. Грибанова, який обґрунтував сутність переважних прав, акцентуючи увагу на тому, що це можливості, що надаються законом за всіх рівних умов певному колу осіб, які наділені певними особливими ознаками [8, с. 295]. В сімейному праві переважним правом наділяються особи в силу наявності статусу визначеного учасника відносин, що обумовлений відповідними юридичними фактами – укладення шлюбу, народження дитини або визначення її походження, прийняття громадянства або належності до громадянства іншої держави. Такий статус є сукупністю взаємопов'язаних прав та обов'язків, що є невідчужуваними і належними фізичній особі – суб'єкту права як персоналізованому учаснику відносин, який набувається до вступу у конкретні правові зв'язки.

Таким чином, серед учасників сімейних відносин можна виділити осіб, що мають переваги перед іншими виключно на підставі статусного положення: батьки – батько та матір; баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим; громадяни України, подружжя; іноземці, які є родичами дитини або є громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги. Всі інші особи за рівних умов не можуть претендувати на виключність чи першість у здійсненні визначених законом певних суб'єктивних прав, оскільки за законом не віднесені до встановленого кола учасників сімейних відносин. Наявність переважного права є характеристикою особи, яка наділяється спеціальною правосуб'єктністю для вчинення певної дії, спрямованої на набуття, зміну або припинення сімейних прав і обов'язків. Відсутність такого статусу виключає можливість реалізації права, однак особа може втратити його із смертю дитини, одного з подружжя, позбавлення батьківства, виходу з громадянства. За таких умов фізична особа втрачає переважне право, яке мала б здійснити у конкретних відносинах, однак не виключена можливість відновлення статусу, що має значення для нових правових зв'язків.

У сімейному праві переважні права насамперед встановлюються для забезпечення інтересів певної особи шляхом здійснення юридично значимих дій (усиновлення), процесів (виховання), порядків (проживання, передавання дитини), однак призначення

переважних прав не у обслуговуванні, а у забезпеченні виконання регулятивного суб'єктивного права шляхом вступу у правовідносини визначених законом суб'єктів. Переважні права не мають організаційної спрямованості, тобто вони не обумовлюють допоміжних правових зв'язків, які необхідні для впорядкування інших, переважно майнових відносин, як це має місце при формуванні представництва у цивільному праві. Таким чином, встановленням переважних прав гарантується здійснення можливостей для тих, хто може за своїм статусом (батьки, подружжя, громадянин України) бути ефективним провідником інтересів іншої особи, переважно йдеться про дитину, до правового статусу якої, на думку Н. Конончук, входить і суб'єктивне цивільне право на забезпечення її інтересів при здійсненні сімейних прав та обов'язків батьками, усиновлювачами, іншими законними представниками [9, с. 60]. Встановлені як засоби гарантування охорони та захисту інтересів дитини, переважні права в сімейному праві мають забезпечувальний характер.

Як зазначає І.В. Шайдуров переважне право закріплюється у випадку визнання законного інтересу учасника правовідносин соціально значущим та таким, що потребує додаткових гарантій [10, с. 8]. Отже, переважне право встановлюється з метою досягнення балансу публічного та приватного інтересу – суб'єктами такого інтересу є держава, суспільство (при усиновленні); окремі фізичні особи: батьки (при здійсненні виховання дитини); дитина (при усиновленні, визначенні місця проживання при її відібранні від батьків). Інтерес кожного базується на законних підставах, адже йдеться про задоволення потреби, що є результатом здійснення права у порядку визначеному нормами сімейного права. Надання переважного права має превентивне спрямування, оскільки інтерес не завжди може бути досягнутим, якщо всі потенційні учасники відносин будуть мати рівні права, тому закріплення правової переваги є запорукою належної реалізації правових норм.

Переважні права у сімейних правовідносинах мають зобов'язуючий характер, оскільки здійснення можливостей правомочної за статусом особи, відбувається у визначеному порядку з покладенням у подальшому на неї певного кола обов'язків – при реалізації права на усиновлення усиновлювач громадянин України здійснює виховання, матеріальне забезпечення дитини, турбується про її здоров'я, аналогічне коло обов'язків виникає при влаштуванні дитини, батьки якої позбавлені батьківських прав. Більше того, для сімейного права є характерним закріплення переважних обов'язків для певного

кола осіб, наприклад положення ст. 16 СК України, зобов'язують бабу, діда дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, надавати допомогу у здійсненні батьківських прав та виконанні обов'язків.

Регламентация переважних прав у цивільних відносинах визначає їх строковий характер, стосовно аналогічних можливостей у сімейному праві слід відмітити відсутність темпоральних меж, однак є виключення, які базуються на загальних засадах регулювання сімейних відносин. У ст. 6 СК України визначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, переважне право на її особисте виховання у відповідності до ст. 151 СК України належить батькам і здійснюється щонайменше до досягнення дитиною вісімнадцяти років. Відсутні строки здійснення переважного права на передання найближчим родичам дитини при позбавленні батьківських прав, хоча не викликає сумнівів доцільність їх розумності у відповідності до ч. 9 ст. 7 СК України. Не містить строкових обмежень жодна норма щодо здійснення переважних прав у сфері усиновлення і навіть не встановлений строк виконання обов'язку забрати дитину з пологового будинку, що обумовлює виникнення у певних осіб переважного права в разі його невиконання. Стає очевидним, що відсутність строкової ознаки передбачає здійснення прав у розумні строки, що обумовлюється сімейно-родинним характером відносин, які регулюються нормами СК України та традиційно базуються на переконаннях поваги, любові та розумній взаємодії всіх членів сім'ї. Прагнення вчиняти взаємні та виважені дії учасниками сімейних відносин дозволяє застосовувати презумпцію розумності строку здійснення переважних прав.

Висновки і пропозиції. Переважні права є необхідним та важливим елементом механізму правового регулювання сімейних відносин. Переважне право у сімейному праві – це суб'єктивне право визначеного законом кола осіб, що полягає у можливості вступати у сімейно-правові зв'язки у пріоритетному порядку.

Особливістю регламентації переважних прав у сімейному праві є вступ у правовідносини виключно на підставі статусу суб'єкта, що набуває можливість здійснювати право у певних умовах – за наявності конкретних юридичних фактів. Переважні права, що здійснюються в інтересах дитини, є гарантією її прав та інтересів, тому вони мають забезпечувальний характер. При здійсненні переважних прав суб'єкти повинні використовувати критерії розумності, при цьому їх дії повинні бути добросовісними, а мотиви справедливими.

Список літератури:

1. Боднар В.В. Поняття та юридична природа переважних прав. – Університетські наукові записки. – 2011. – № 4(40). – С. 119-125.
2. Крат В.І. Переважні права: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.03 / В.І. Крат.- Х., 2008. – 20 с.
3. Боднар В. До питання щодо класифікації переважних прав у цивільному праві України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. – 94/2012. – С. 115-119.
4. Кухарев А.К. вопросу о видах преимущественных прав в наследственном праве Украины // Закон и жизнь. – 2014. – Июнь. – С. 88-91.
5. Шимон С. Сутність переважних прав та їх класифікація в цивільно-правовій теорії // Юридична Україна. – 2011. – № 12. – С. 61-66 // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/14542/%D1>
6. Литовченко Л. Право на захист цивільних прав та інтересів // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 5. – С. 20-24.
7. Сосна Б., Арсени И. Проблемы понятия усыновления в науке семейного права // Закон и жизнь. – 2014. – № 2. – С. 14-17.
8. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. – М.: Статут, 2001. – 411 с.
9. Конончук Н. Правовая природа категории «интерес дитини» у сімейному праві України // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 12. – С. 57-60.
10. Шайдуров І.В. Преимущественные права в российском гражданском праве // Научный журнал КубГАУ. – № 103(09). – 2014. – С. 1-12.

Клименко С.В.

Украинский государственный университет финансов и международной торговли

ПРЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению преимущественных прав в семейном праве как специальных субъективных прав. Определяется цель установления и особенности осуществления преимущественных прав в семейных отношениях. Доказывается, что реализация указанных прав направлена на защиту прав и интересов определенных законом субъектов, которые являются участниками семейных отношений. Обосновывается самостоятельность преимущественных прав, регламентированных СК Украины, как важного элемента правового регулирования отношений, связанных с семьей, воспитанием, определением места проживания, усыновлением. Рассматриваются различные виды преимущественных прав в семейном праве.

Ключевые слова: преимущественные права, реализация преимущественных прав, участники семейных отношений, виды преимущественных прав.

Klymenko S.V.

Ukrainian State University of Finance and International Trade

PRIORITY RIGHTS IN THE FAMILY LAW

Summary

The article is devoted to the analysis of the priority rights in the family law as an object of special subjective rights. It determines the aim of establishment and peculiarities of realization of the priority rights. It is proved that the realization of the priority rights is aimed to protect the rights and interests of subjects of family law defined by the legislation. Self-sufficiency of preferred rights provided by the Family Code of Ukraine is being explained, as well as their significance as an element of regulation of legal relationships related to family, education, residence and adoption. The article deals with different types of the priority rights in the family law.

Keywords: priority rights, exercise of priority rights, subjects of the family relations, types of priority rights.

УДК 347

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА НА ЖИТЛО

Корольова Є.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається юридична природа права на житло, його суб'єктивне та об'єктивне розуміння. Проведено характеристику сформованих в юридичній науці підходів до трактування права на житло. Висловлюються пропозиції щодо сучасного розуміння юридичної природи права людини на житло. Розкривається зміст поняття право на житло. Також, за результатами дослідження запропоноване визначення права на житло.

Ключові слова: право, право на житло, зміст права на житло, інтерес, житлове право.

Постановка проблеми. Актуальність статті полягає в сутності та значенні дослідження права людини на житло. Більшість джерел житлового законодавства, у тому числі Житловий кодекс УРСР 1983 р., прийняті в період функціонування адміністративно-командної системи, відбивають інший спосіб господарювання і, звичайно, не адекватні сучасним реаліям. Внаслідок цього, в юридичній науці сформувалися різні точки зору та концепції на визначення права людини на житло.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даного питання в різні часи займалися науковці, зокрема: С. С. Алексєєв, С. І. Аскназій, С. Н. Братусь, І. Л. Брауде, І. А. Бровченко, І. В. Вишнеvsька, І. В. Венедіктова, М. К. Галантич, В. П. Грибанов, П. Н. Дятлов, А. А. Єрошенко, В. А. Золотарь, Л. Г. Лічман, І. Б. Марткович, С. О. Погрібний, Є. О. Харитонов, Ю. І. Чалий та інші, але до єдиної точки зору вони так і не прийшли. Варто відмітити, що дане питання досліджується фрагментарно, а не комплексно. Тому вимагає подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо розглянутим залишається низка теоретичних питань, зокрема щодо поняття та змісту права на житло у сучасних умовах. Як зазначалось, дане питання зазвичай досліджуються фрагментарно, а не комплексно. Тому у даній статті хотілося б комплексно визначитись із даними питаннями.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає у визначенні поняття права на житло, виділенні основних складових змісту права людини на житло у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших загальноновизнаних прав людини є право на житло. Стаття 47 Конституції України закріплює право кожного на житло [1].

Досліджуючи природу права на житло варто звернути увагу на те, що право – це явище, що об'єктивно існує в суспільстві. Нормативний характер права є його істотною рисою, що дає змогу відмежувати право як об'єктивно існуюче явище